

Els procediments de control reial sobre els municipis valencians (segles XVI-XVII)¹

per David Bernabé Gil

I. Introducció

L'anàlisi de les relacions de poder que van configurar el sistema polític de les monarquies compostes o d'agregació a l'Europa moderna —entre elles, la monarquia hispànica dels Àustria— ha esdevingut de nou un dels temes clau de la historiografia moderna. La seua extraordinària complexitat—derivada en bona mesura dels diversos vessants que ofereix la història política, així com de les seues estretes relacions amb l'àmbit d'allò social, allò econòmic, allò cultural i, és clar, allò juridicoinstitucional— ha afavorit la proliferació de plantejaments, perspectives i criteris ben diversos sobre aquest tema.² Aquesta diversitat, sens dubte, ha enriquit el seu coneixement. En certa mesura, però, també ha fet veure la necessitat de continuar aprofundint en determinades qüestions referents a l'exercici efectiu del poder, la repercussió de les quals, de vegades, s'havia sobreentès de manera no sempre satisfactòria.

Això és el que s'esdevé sovint; per exemple, amb els estudis institucionals que no paren l'esment que caldria en les competències efectives que van aconseguir desenvolupar els diversos sectors de l'administració que actuaven com a nuclis de poder amb projecció sobre espais polítics propis. Evidentment, el component social i personal —però també familiar i clientelar— que donava vida a les diverses institucions, la ideologia i la cultura política que elaboraren, la naturalesa i l'abast de l'àmbit territorial sobre el qual actuaven són també elements imprescindibles per a comprendre millor el funcionament real d'aquelles formacions polítiques complexes. No s'hauria de deixar de banda, doncs, l'estudi d'aquests aspectes com una qüestió secundària o complementària quan es tracta d'analitzar la història política. Amb tot, si més no com a pas previ, pot ser convenient reprendre el problema dels límits que

1. Agraesc la versió catalana d'aquest text a Jesús Millan (Universitat de València). Aquest treball s'inclou en el projecte PB97-0112 del Ministeri d'Educació.

2. La bibliografia sobre el tema és immensa. Vegeu referències recents en X. GIL PUJOL, «La historia política de la Edad Moderna europea, hoy: Progresos y minimalismo», *Historia a debate*, Santiago de Compostela, Carlos Barros, ed., 1995, III, 195-208.

la pràctica efectiva del poder va anar imposant a la capacitat d'actuació de les diverses instàncies administratives —més enllà del que disposava el sistema normatiu en vigor—, per tal d'aprofundir una mica més en el seu coneixement.³

En l'esquema d'aquestes relacions de poder, esmentades adés, les que s'establien entre la Corona i els municipis reialencs van ocupar, sens dubte, un protagonisme pregon. D'una banda, enfront del desenvolupament sempre insuficient dels aparells institucionals que engegava l'administració reial per a fer efectiva la seua acció de govern, el concurs d'aquestes altres instàncies de poder d'àmbit local va continuar sent una necessitat indefugible als segles moderns. D'altra banda, els municipis es podien prestar de bon grat a aquesta col·laboració, al marge de la freqüent comunitat d'interessos que podien compartir amb la Corona, en la mesura que també necessitaven revalidar o reactualitzar el reconeixement de llur pròpia personalitat política.

Amb tot, en la mesura que les corporacions venien desenvolupant des d'època medieval un espai polític propi —que configurava un *sistema urbà*⁴—, els municipis estaven naturalment interessats a preservar-lo d'ingerències externes, ço és, d'aquelles actuacions d'altres instàncies administratives que, sense haver-ne estat expressament requerides, envaïen llur àmbit de projecció política en vigor. Aquestes atribucions de poder que constituïen l'espai polític municipal, guardades amb gelosia per les autoritats locals, no eren necessàriament semblants en tots els casos. Menys encara dins l'àmbit territorial de la Corona d'Aragó, on la diversitat interna del règim municipal era ben palesa en qüestions tan importants com ara els procediments electorals —incloent-hi les modalitats de participació social—, la configuració de la hisenda local i —per bé que en menor mesura— la gestió dels proveïments i la regulació del mercat.⁵ Així doncs, més enllà de les diferències concretes que hom pot detectar en l'articulació dels poders entre els diversos municipis —fins i tot dins d'un

3. Vegeu el plantejament ja clàssic de J. VICENS VIVES, «Estructura administrativa estatal en los siglos XVI y XVII», *Coyuntura económica y reformismo burgués*, Barcelona, Ariel, 1974, 99-141.

4. Vegeu el plantejament teòric d'Y. BAREL, *La ciudad medieval. Sistema social-sistema urbano*, Madrid, Institut d'Estudis d'Administració Local, 1981.

5. A més de la bibliografia sobre els municipis valencians, esmentada més endavant, pot comprovar-se aquesta diversitat en diversos estudis sobre Catalunya: J. M. TORRAS I RUBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808)*, Barcelona, Curial, 1983, 47-116 i «El procediment electoral per insaculació en el municipi d'Igualada (1483-1714)», *Miscellanea Aqualatensia*, 3, 1983, 103-131. J. S. AMELANG, *La formació de una classe dirigente: Barcelona 1490-1714*, Barcelona, Ariel, 1986. V. FERRO, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins el decret de Nova Planta*, Vic, Eumo, 1987, 148-183. J. VIDAL PLA, «Modificacions del regiment municipal a l'època moderna. El cas de Vilafranca del Penedès (ss. xv-xvii)», *Pedralbes*, 13-I, 1993, 429-436. J. L. PALOS, *Catalunya a l'Imperi dels Àustria*, Lleida, Pagès Editors, 1994, 381-495. J. DANTÍ I RIU, «La hisenda municipal com a reflex de la conjuntura econòmica. Un exemple de la Catalunya prelitoral: Granollers i el Vallès Oriental als segles XVI i XVII», *Fiscalitat estatal i hisenda local (ss. XVI-XIX)*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 1988, 233-244 i «La hisenda municipal de la ciutat de Barcelona al segle XVI. El miratge del redreç», *Pedralbes*, 13-I, 1993, 505-512. A. PASSOLA I TEJEDOR, *Oligarquia i poder a la Lleida dels Àustria*, Lleida, Pagès Editors, 1998. Sobre el regne d'Aragó, G. REDONDO VEINTEMILLAS, «Cargos municipales y participación artesana en el concejo zaragozano (1548-1706)», *Estudios*, 1976, 159-191 i «La censura política de los Austrias en Aragón», *Cuadernos de Zaragoza*, 27. Saragossa, Ajuntament de Saragossa, 1978. E. JARQUE, «Monarquía y poder urbano en Aragón (1487-1565)», *Estudios*, 1976, 79-103 i «La oligarquía urbana de Zaragoza en los siglos XVI y XVII: un estudio comparativo con

mateix regne—, en tots ells són qüestions clau les relacionades amb el control sobre la composició i reproducció social dels grups dirigents de la localitat i sobre llur projecció econòmica a través, sobretot, de la hisenda del municipi.

A partir d'aquestes consideracions prèvies, tractaré ací d'oferir una proposta de sistematització sobre els diversos procediments posats en pràctica per l'administració reial, durant l'època foral moderna, per tal d'intervenir en el que més amunt he anomenat l'espai polític dels municipis. Prèviament, caldrà realitzar un seguit de precisions metodològiques i conceptuals, però també relatives als objectius que són perseguits ací. En primer lloc, l'àmbit territorial d'observació s'ha limitat en exclusiva al reialenc del regne de València on, com és sabut, s'ubicaven les principals entitats municipals. El fet de no incloure, ni tan sols a efectes comparatius, exemples d'altres regnes de la monarquia no s'ha d'interpretar tant com un intent de formular un *model valencià* específic, com el resultat d'una necessitat instrumental. Fonamentalment, he tractat d'arreglar una casuística prou àmplia i diversa per a assajar una classificació del conjunt disponible, tot atenent criteris de caràcter formal-institucional. Això, en certa mesura, aconsellava moure's dintre d'un marc de referència que presentés una certa homogeneïtat, d'acord amb aquests criteris. Pel fet de disposar d'un ordenament jurídic i institucional propi i diferenciat, s'ha considerat que aquest marc òptim de referència corresponia més aviat a un regne —en aquest cas, el de València— que no pas a una Corona, com seria la d'Aragó, l'entitat de la qual s'esvaeix a aquests efectes de manera pregona. Si de cas, a efectes comparatius, hi havia la temptació d'acudir a exemples d'alguns municipis de regnes veïns. Llavors, però, sorgien dubtes més que raonables sobre el caràcter representatiu d'aquests exemples; sobretot, allà on l'escassetesa de dades —amb els consegüents problemes per a qualsevol intent de sistematització— esdevenia aleatòria.⁶

D'altra banda, cal advertir també que les diverses caracteritzacions que des del punt de mira econòmic, social, familiar, faccional o numèric es podria fer de les oligarquies municipals, així com de llur evolució al llarg del període, no assoliran categoria explicativa pròpia en l'explicació. Aquesta renúncia expressa a integrar de manera significativa en l'anàlisi elements tan decisius per a comprendre

Barcelona», *Cuadernos Jerónimo Zurita*, 69-70, 1996, 147-167. J. A. SALAS AUSENS, «Las haciendas concejiles aragonesas en los siglos XVI y XVII: de la euforia a la quiebra» dins A. ALBEROLA, ed., *Poder político e instituciones en la España Moderna*, Alacant, Institut «J. Gil-Albert», 1992, 9-66. J. M. TORRAS I RUBÉ, «La desnaturalización del procedimiento insaculatorio en los municipios aragoneses bajo los Austrias», *Studia Historica*, 15, 1996, 243-258. J. A. ARMILLAS VICENTE i P. SANZ CAMAÑES, «El municipio aragonés en la Edad Moderna. Zaragoza 'Caput Regni'», J. M. DE BERNARDO ARES i E. MARTÍNEZ RUIZ, eds., *El municipio en la España Moderna*. Còrdova, Universidad de Còrdova, 1996, 37-66. J. A. MATEOS ROYO, *Auge y decadencia de un municipio aragonés: el concejo de Daroca en los siglos XVI y XVII*. Saragossa, Centro de Estudios Darocenses-Institución «Fernando el Católico», 1997. També la recent actualització historiogràfica d'A. PASSOLA TEJEDOR, *La historiografía sobre el municipio de la España Moderna*. Lleida, Universitat de Lleida, 1997.

6. A la bibliografia esmentada a la nota anterior, centrada majoritàriament en Barcelona i Saragossa, es podria afegir algun estudi concret sobre d'altres poblacions i algunes històries locals que contenen referències al tema. Amb tot, crec que el conjunt disponible per a tots dos regnes continua esbiaixat per l'enorme preponderància de llurs capitals respectives.

millor la casuística concreta que s'anirà esmentant es podria traduir en determinades insuficiències interpretatives.⁷ Amb tot, en assumir el risc de prioritzar en excés la vessant institucional per davant de qualsevol altra —i, fins i tot, de caure en un reduccionisme aparent—, es tractava, sobretot, d'alleugerir el text d'interpolacions, explicacions i matisacions que en farien la comprensió més complexa, per bé que també més rica, des de l'òptica política que he triat ací.

Finalment, mereix un breu comentari la definició adoptada sobre l'administració reial i també algunes de les seues implicacions. Pel que fa a la primera, s'haurà d'entendre per tal el conjunt d'oficis jurisdiccionals i òrgans institucionals que representen i actuen en nom de la justícia del rei i que, per tant, mantenen la dependència orgànica de la Corona o el seus delegats i són designats per ella. Pel que fa al territori valencià —al marge dels de contingut eclesiàstic i militar—, són fonamentalment el Consell d'Aragó, el virrei, la Reial Audiència de València, els dos Portaveus de general governador amb llurs lloctinents i cùries, els dos batlles generals i els batlles locals que hi havia als municipis de reialenc. Naturalment, al marge de la seua vinculació administrativa, el personal de què es nodrien aquestes institucions mantenia estretes relacions de parentiu, clientelisme i, fins i tot, de mer veïnatge amb els representants del poder dels municipis. Fou precisament per això que van poder actuar com a influents elements d'equilibri en les relacions entre totes dues instàncies de poder, possibilitant així l'entesa entre la Cort i la perifèria. L'important paper que els pertocava de fer a aquests oficials regis, el protagonisme indubtable que es veien esperonats a assolir, farien possible, fins i tot, replantejar la virtualitat mateixa d'aquelles dues instàncies de poder com si fossen dues essències, si no contraposades, sí distintes i ficades en una dialèctica si fa no fa permanent. Potser en determinats camps de l'administració reial alguns oficials arribaren a constituir un poder territorial propi, capaç de filtrar aquelles relacions.⁸ Tanmateix, encara que els lligams en l'àmbit local fossen molt estrets o el grau d'independència efectiva que haguessen arribat a desenvolupar respecte a la Cort fos gran, allò fonamental per al nostre plantejament era allò que formalment representaven: la justícia règia. Així doncs, el terme *intervenció reial* l'esmerçarem ací per a referir-nos a les vies d'actuació desenvolupades en l'àmbit municipal per qualsevol dels oficials i òrgans de l'administració reial ja esmentats.

7. Per al cinc-cents vaig intentar una caracterització d'aquesta mena a «Las oligarquías urbanas del Reino de Valencia en el tránsito a la Edad Moderna», 1490. *En el umbral de la Modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos xv-xvi*, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, vol. I, 205-231.

8. Vegeu útils síntesis recents de la historiografia sobre aquestes qüestions, X. GIL PUJOL, «Centralismo e localismo? Sobre as relações políticas e culturais entre capital e territórios nas monarquias europeias dos séculos xvi e xvii», *Penélope*, 6, 1991, 119-144 i «Culturas políticas y clases dirigentes regionales en la formación del estado moderno: un balance y varias cuestiones», M. LAMBERT-GORGES, dir., *Les élites locales et l'état dans l'Espagne moderne du xvi au xixe siècle*. París, CNRS, 1993, ps. 171-192. També els reculls de treballs de J. P. GENET i G. LOTTES, eds., *L'État modern et les élites, xiii-xviii siècles*, París, CNRS, 1996 i W. REINHARD, dir., *Les élites du pouvoir et la construction de l'État en Europe*, París, Presses Universitaires de France, 1996.

Finalment, a tall no pas de conclusió sinó més aviat d'*epíleg*, es faran algunes consideracions, ara de caire necessàriament general, sobre els resultats d'aquest intervencionisme i sobre les seues motivacions més profundes, sempre en el marc de les relacions de poder. Les referències escadusseres, en aquest apartat, a la casuística que en els anteriors ens ha servit de base es justifiquen, pel que fa a la seua brevetat, sobretot per llur *excentricitat* respecte al tema principal. Amb tot, també s'ha tingut en compte el coneixement més precari que en aquest terreny aquella casuística ens ha fomit.

II. Els mecanismes de control sobre els procediments electorals i la composició de les oligarquies

Caldria distingir ací el cas de la ciutat de València durant el període que es va regir pel procediment de la *ceda* —abans de 1633— i el de la resta dels municipis on s'acabà per implantar el sistema insaculatori; per tant, també la ciutat de València a partir de 1633. Hi ha un tercer cas, que descartem per irrellevant a la nostra època, sols vigent a municipis petits, sobre el qual a més amb prou feines n'hi ha referències: el constituït per velles fórmules d'arrel medieval, consistent en l'elecció per compromissaris o per cooptació dels oficials eixints o per una barreja de tots dos models.⁹

Pel que fa al procediment en vigor a València abans de 1633 —quan obtingué la insaculació— hom pot aplicar l'anàlisi que en féu al seu dia E. Belenguier per a l'època de Ferran el Catòlic: mitjançant la *ceda* o llista de candidats elaborada per un agent regi a l'administració municipal —el *racional*—, el monarca triava cada any els qui considerava més adequats per als diversos oficis.¹⁰ Aquest sistema suposava, doncs, una intervenció reial permanent i institucionalitzada sobre la composició de l'oligarquia municipal més important del regne valencià. Pel que sembla, va persistir un segle i mig.¹¹ A la resta dels municipis importants la insaculació fou el sistema que, amb múltiples variants i en èpoques diverses, s'acabà imposant.¹² Com que la mecànica del procediment és, en general, prou coneguda, no cal descriure-la ara, ni tan sols entrar de nou en valoracions sobre

9. Un resum del funcionament d'aquests sistemes en època medieval a J. HINOJOSA MONTALVO, «El municipio valenciano en la Edad Media: características y evolución», *Estudios baleàrics*, 23, 1989, 39-59.

10. E. BELENGUIER CEBRIÀ, *València en la crisi del segle xv*, Barcelona, Ed. 62, 1976, *passim*.

11. A. FELIPE ORTS, «Control monàrquico y oligarquía municipal en la Valencia de Felipe II», comunicació al Congrés Internacional *Felip II i la Mediterrània*, Barcelona (23/27 de novembre de 1998), en premsa.

12. Vaig oferir-ne una cronologia indicativa a *Monarquía y patriciado urbano en Orihuela, 1445-1707*, Alacant, Universitat d'Alacant, 1990, 207. Però cal afegir-hi més encara: Xixona (1513), Ontinyent (1537), Carcaixent (1589), Morella (abans de 1617), amb referències per a tots aquests casos a D. BERNABÉ GIL, *El control...*, 510, n. 1. Així mateix, la Vila Nova (abans de 1608) i, molt probablement, Borriana (abans de 1625) amb referències a Ll. TAGELL, *Epitome sententiarum Sacre Regie Audientie Valentine* (ms. a la Biblioteca Universitària de València), llet. E, núm. 22; llet. C, núms. 855-856, respectivament.

el seu significat. Sí que convé recordar, però, tenint en compte el caràcter vitalici de la condició d'*insaculat*, que l'element clau sobre el qual recolzava el seu control fou el mecanisme d'accés a les diverses bosses o llistes electorals, incloent-hi les promocions d'una bossa a l'altra.

En la configuració de les primeres bosses electorals d'un municipi intervenia sovint una comissió de prohoms del lloc, generalment triats per la Corona, i, de vegades, amb participació d'un oficial del rei. La qüestió clau era, però, l'òrgan que decidiria d'ara endavant l'habilitació o el rebutj dels futurs candidats que s'hauria de realitzar periòdicament o quan tinguessen lloc les vacants que calia cobrir. En aquest sentit, cal destacar que, en els primitius privilegis que fixaven el procediment que s'hauria de seguir, aquesta facultat es deixava del tot a les mans de l'oligarquia local existent, de vegades —com s'esdevingué a Oriola, Alacant i Alzira— sota prohibició expressa que hi intervingués cap oficial reial.¹³ Amb tot, aquesta situació d'autonomia electoral teòrica, pròpia de les fases inicials, no va arribar a generalitzar-se. Ni tan sols els municipis esmentats van poder escapar amb el pas del temps a diverses modalitats de control per part de la Corona. A grans trets, les fórmules adoptades per això poden agrupar-se en la tipologia següent:

1. En alguns privilegis d'insaculació més tardans, com els d'Ontinyent el 1537 i Castelló de la Plana el 1590, es fixava que l'admissió o promoció interna de cada candidat havia de comptar amb *l'autorització prèvia de l'Audiència*, la qual imposava de vegades els seus propis candidats o rebutjava els qui no li agradaven.¹⁴ Quelcom de semblant havia de succeir amb els aspirants a la insaculació a Bocairent i Lliria, segons fan veure les seues peticions a les Corts de 1604.¹⁵ També a Alacant la reforma estatutària de 1600 semblava encarregar la seua realització directament als tribunals reials, ja que el capítol 6 disposava expressament que *«esto quede rezervado a nos y a nuestro supremo Consejo, a quien tocará hazer la dicha insaculación y graduación siempre que por parte de la dicha ciudad, con deliberación del Consejo d'ella, se pidiere y pareçiere que hay necesidad»*. De tota manera, no hi ha constància en aquest cas que això es portés a terme, potser perquè la nova reforma era ja imminent.¹⁶

Segurament, el control exercit *de forma ordinària* per l'alt tribunal valencià sobre les insaculacions d'aquests municipis hagué de minvar o extingir-se —en teoria, si més no— a partir de 1604, en raó de les diverses disposicions atorgades

13. Vegeu respectivament, D. BERNABÉ GIL, *Monarquía...*, 31; A. ALBEROLA ROMÀ i J. HINOJOSA MONTALVO, «La instauració del sistema insaculatorio en los territorios meridionales del País Valenciano», *Congrés Lluís de Santàngel i el seu temps*. València, Ajuntament de València, 1992, 483. Arxiu Municipal d'Alzira (AMA), 020/21, b, *Capítols del Sach*, caps. 49 i 55.

14. Vegeu respectivament, A. BERNABEU i SANCHÍS, *Ontinyent, vila reial*. Tesi doctoral inèdita, Universitat de València, 1991, 343-345, i M. ARROYAS SERRANO, *El Consell de Castellón durante el siglo XVII*, Castelló de la Plana, Diputació de Castelló, 1989, 67-68.

15. E. CISCAR PALLARÉS, *Las cortes valencianas de Felipe III*, València, Universitat de València, 1973, ps. 92-93, 146.

16. A. ALBEROLA ROMÀ i M. J. PATERNINA BONO, *Ordenanzas municipales. Alicante, 1459-1669*, Alacant, Ajuntament d'Alacant, 1989, 26-28 (la cita en 95).

en les Corts d'aquell any a instància dels membres del braç reial especialment afectats.¹⁷ L'efecte a Castelló fou fins i tot anterior, formalment des del 1597.¹⁸ El control de l'Audiència continuava, però, a d'altres llocs, com Agullent, a l'altura de 1645, com es dedueix d'una queixa —i demanda de posar-hi remei, que fou desatesa— expressada a les Corts del mateix any.¹⁹ Finalment, encara que es puga considerar un cas especial, cal recordar que a la ciutat de València era el rei qui es reservava la facultat de confirmar totes les candidatures des que s'hi introduí la insaculació el 1633. Va continuar així en certa mesura —ni que fos formalment distint— el control que s'hi venia exercint a través del procediment de la *ceda*.²⁰

2. La intervenció insaculadora de l'Audiència tampoc no fou desconejada allà on no podia recolzar en cap disposició estatutària a l'efecte. Es produïa, però, de manera esporàdica, tot invocant la seua jurisdicció i competències com a tribunal d'apel·lació en causes de greuges en les insaculacions. Això hagué de succeir abans d'acabar el cinc-cents a diversos municipis, com ara Xàtiva, Biar i, sobretot, Alacant, on es pot esmentar com a mínim una desena d'individus que, a finals del segle, s'hi van insacular després d'obtenir sentència favorable de l'Audiència.²¹

També pel que fa a aquesta modalitat intervencionista, les Corts de 1604 semblen haver marcat en principi un tomb decisiu, en decretar un fur que a la seua primera part prohibia que «en lo fer dita inseculatió se puga entremetre la Real Audiencia, ni altre Iutge algú, per preheminent que sia».²² Llavors, però, la consolidació de l'alt tribunal valencià resultava ja irreversible i difícilment se li podien sostroure les competències que havia anat acumulant.²³ D'aquesta manera, encara que des de llavors s'invoqués el fur 226 de les Corts de 1604, la Reial Audiència no va deixar d'admetre i de resoldre les apel·lacions dels perjudicat en les insaculacions d'un bon nombre de municipis —Alzira,²⁴ Ontinyent,²⁵

17. E. CISCAR PALLARÉS, *Las cortes...*, 98. J. CASEY, *El regne de València al segle XVII*, Barcelona, Curial, 1981, 192.

18. M. ARROYAS SERRANO, *El Consell...*, 67-76.

19. I. GUÍA MARÍN, *Cortes del reinado de Felipe IV. II. Cortes valencianas de 1645*, València, Universitat de València, 1996, 396-397.

20. A. FELIPE ORTS, *Insaculación y élites de poder en la ciudad de Valencia*, València, IVEI, 1996, 24 i ss.

21. Pel que fa a Xàtiva i Biar, vegeu E. CISCAR PALLARÉS, *Las Cortes valencianas...*, 98 i 149. Per a Alacant, V. PUIG GASCÓ, *Catálogo de privilegios y provisiones de la Ciudad de Alicante: 1530-1704*. Memòria de llicenciatura, Universitat d'Alacant, 1989, 468, 479, 482-483, 488, 493-495.

22. E. CISCAR PALLARÉS, *Las Cortes valencianas...*, 98.

23. T. CANET APARISI, *La Audiencia valenciana en la época foral moderna*, València, IVEI, 1986. Pel que fa al reforçament d'aquest tribunal també en l'àmbit de les senyories, P. PLA ALBEROLA, «Los municipios de señorío en el Seiscientos valenciano: a la búsqueda de un nuevo equilibrio», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XXIX-2, 1993, 107-117, i, del mateix autor, «Las jurisdicciones señoriales en las cortes valencianas de 1604», P. FERNÁNDEZ ALBALADEJO, ed., *Monarquía, Imperio y Pueblos en la España Moderna*, Alacant, CAM-Universitat d'Alacant-AEHM, 1997, 595-614.

24. J. CASEY, *El regne de València...*, 192. Això, tot i que el privilegi de 1468 declarava nul·la qualsevol insaculació obtinguda de la Corona al marge del procediment ordinari autònom. AMA, 020/21, b, *Capítols del Sach*, cap. 62.

25. A. BERNABEU I SANCHÍS, *Ontinyent...*, 346.

Alacant,²⁶ Castelló,²⁷ Morella²⁸ —, ja que, com reconeixia una sentència de 1617 relativa a l'última vila, «Inseculació per a els càrrechs de la vila de Morella, *licet* no la puga fer lo Real Consell... emperò pot conèixer si en la inseculació se ha fet agravi».²⁹

A les Corts següents, el 1626, s'hi tornà a insistir, en sol·licitar el braç reial que «si cas sera que algu, o alguns particulars pretenen agravi en la inseculacio que sera feta per les persones a qui per dits privilegis toca ferla, recorreran a jutge superior, encara que sia a la Real Audiencia, no se entrometa lo tal jutge superior, ni la dita Real Audiencia en coneixer de aço, ni expedir mandatos de que les tals persones que hauran recorregut sien inseculades, puix la facultat de fer dita inseculacio està comesa als Consells, o habilitadors de les dites ciutats y viles».³⁰ Era, però, una aspiració inútil, car fins i tot des d'un plantejament més general, la pràctica judicial del sis-cents no deixava dubtes sobre aquesta capacitat d'admetre recursos, ja que «quan lo Rey nostre Señor concedeix alguna jurisdicció a una universitat o Comunitat privativa quod alios, ab la calitat que no es puixa recórrer: no obstant dita real concessió, si el que exercix dita jurisdicció fa injusticia, es pot recórrer, perque en jamés se enten que sa Majestat se abdica la facultat y regalia de lliurar a sos vasals dels gravamens, y opressions dels Jutges inferiors, y per ço, es diu que, en semblants concessions, són, y es dehuen entendre, y se entenen, en quant són conformes al dret y se administra Justicia, perque altrament seria donar causa y motiu per a fer injúries, agravis e injustícies irremisibles».³¹

Per tant, en la majoria dels municipis valencians qualsevol candidat a la insaculació que hagués estat rebutjat pels seus conveïns no tenia l'accés definitivament tancat a les bosses electorals, si aconseguia convèncer l'Audiència de la bondat de les seues aptituds o de la injustícia per la qual havia estat exclòs. Només la ciutat d'Oriola va reeixir en els recursos al Consell d'Aragó, cada volta que l'Audiència valenciana —el 1576, el 1644, el 1666— tractava de fer costat a les aspiracions dels candidats que l'oligarquia havia rebutjat.³² Amb tot, el tracte respectuós que es va esmerçar amb la ciutat del Segura —probablement excepcional en el context regnicòla— sols es va poder perllongar fins 1669, quan, tot contradient el costum observat i la jurisprudència produïda, el Consell d'Aragó obrí la porta també a la insaculació *per carta reial*. Des d'aquest moment, no

26. M. L. PÉREZ MARTÍNEZ, «Los pergaminos de la Casa de Austria», *Revista de Historia Moderna*, 6/7, 1986/87, 281-287.

27. M. ARROYAS SERRANO, *El Consell...*, 67-68.

28. M. V. BLÁZQUEZ SOLDEVILA, «El régimen insaculatorio en la jurisprudencia de la Real Audiencia», 1490. *En el umbral de la Modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos xv-xvi*, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, vol. I, 197.

29. M. V. BLÁZQUEZ SOLDEVILA, «El régimen insaculatorio...», 197. En el mateix sentit, F. H. LEON, *Decisiones Sacrae Regiae Audientiae Valentinae*, Madrid, 1620, llib. I, dec. XLIX.

30. D. DE LARIO, *Cortes del reinado de Felipe IV. I. Cortes valencianas de 1626*, València, Universitat de València, 1973, 117.

31. *Práctica y Orde Judiciari de les Causes Civils de Contenciosa Jurisdicció*, ed. crítica de T. CANET APARISI, València, Universitat de València, 1984, 61.

32. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Consell d'Aragó* (CA), llig. 775, exp. 7.

sols els que es consideraven perjudicats en llurs pretensions, sinó qualsevol aspirant —fins i tot, abans d'haver fet pública la seua candidatura davant les comissions municipals— podia demanar i obtenir directament de Madrid l'acreditació per a insacular-se. Naturalment, la coexistència d'aquesta doble via d'accés es va traduir en una significativa ampliació del nombre d'insaculats.³³

3. Hom pot considerar també com a variants últimes d'aquesta mena d'ingerències dels alts tribunals reials, arran de 1604, les que es produïen en quedar *devolutes* les insaculacions ordinàries, si s'incorria en algun defecte de forma en el seu transcurs o se superaven els terminis o el calendari previstos. En aquestes situacions, generalment provocades per disputes internes de les mateixes oligarquies, la Reial Audiència acostumava a declarar la nul·litat de les insaculacions fetes i ordenava repetir-les —cas de Carcaixent el 1621 o d'Alacant el 1622—³⁴ o s'apropiava directament de la seua execució, com s'esdevingué a Xàtiva més d'una vegada durant el sis-cents.³⁵ No pot sorprendre, doncs, que el tema fos suscitat a les Corts de 1626.³⁶ Un ús potser abusiu d'aquest instrument jurídic —declarar un acte com a *devoluta*, normalment a instància dels *procuradors fiscals i patrimonials*— va permetre a l'alt tribunal valencià, d'altra banda, intervenir sovint, no ja només en les insaculacions, sinó també en les extraccions o sortejos anuals dels diferents oficis, bé eximint els agraciats dels seus impediments legals per exercir el càrrec en qüestió, bé mitjançant el nomenament directe.³⁷

4. Si calgués, fins i tot, considerar infreqüents o excepcionals les transgressions de l'esmentat fur de 1604 —allò que no sembla gens probable—, la segona part de la resposta reial que contenia disposava que, si s'inhibia l'Audiència, «*interviniesen los bayles en las insaculaciones ordinarias*». En realitat, ja ho feien així abans aquests oficials del rei en alguns municipis, com ara Alcoi, si més no des de 1547.³⁸ Amb tot, en la mesura que eren representants a cada lloc de la jurisdicció reial, l'assistència dels batlles no podia ser ben vista per les oligarquies dels municipis. D'aquesta manera, a les Corts següents, celebrades el 1626, les viles de Penàguila i Bocairent van demanar i obtenir que aquestes intervencions es limitassen a una simple presència, sense dret de vot.³⁹ Aquesta interpretació

33. D. BERNABÉ GIL, *Monarquía y patriciado...*, 163-189.

34. M. V. BLÁZQUEZ SOLDEVILA, «El régimen insaculatorio...», 197-198.

35. Cap al 1610 i en 1624 les insaculacions que s'havien de realitzar a Xàtiva van restar *devolutes* a la Reial Audiència, en al·legar-se defecte de forma per no haver estat fetes en el termini previst. Arxiu Històric Municipal de Xàtiva (AHMX), *Manual de Consell, 1610; Cargos y empleos municipales*, doc. solt; *Insaculaciones. Pleitos y documentos, 1624-1815*, procés del síndic de la ciutat contra Gaspar Alemán (1624).

36. D. DE LARIO, *Cortes...*, de 1626, 117.

37. Ll. TAGELL, *Epítome...*, lletra V, núm. 7. D. DE LARIO, *Cortes... de 1626*, 117, cap. XXI. D. BERNABÉ, *Monarquía...*, 127.

38. R. VARÓ I ARMIÑANA, «Els privilegis d'insaculació atorgats a la vila d'Alcoi durant el segle XVI», *Actes del Congrés d'Estudis de l'Alcoià-Comtat*, Alcoi i Alacant, Associació Cultural Alcoià-Comtat-Institut "J. Gil-Albert"-Ajuntament d'Alcoi, 1989, 89.

39. D. DE LARIO, *Cortes... de 1626*, València, 1973, 134, 137.

del reduït paper del batlle fou reivindicada de bell nou a les Corts de 1645 pel procurador de Xixona i per tot el braç reial, en un intent d'estendre-la amb caràcter general a tots els municipis del regne.⁴⁰ Tanmateix, el problema suscitat per unes *decretates* que no acabaven de tirar endavant i la seua manca de publicació impedeixen d'assegurar la vigència efectiva de les disposicions elaborades en aquelles Corts.⁴¹ I era un dubte raonable, en funció d'exemples com el d'Ontinyent, on el batlle continuava influïent amb el seu vot en les insaculacions de la dècada de 1670.⁴²

Aquesta disposició de les Corts, però, fins i tot en el millor dels casos, sols hagué de tenir efecte allà on els batlles encara conservaven algun protagonisme electoral. La qual cosa, a aquelles altures del segle XVII, exclouïa els municipis més importants, sotmesos a un control més directe per part d'altres instàncies superiors. Així succeïa a Xàtiva —on era el lloctinent de governador qui acostumava assistir-hi i exercir el dret de vot⁴³—, a Alacant —on pertocava a l'Audiència declarar de manera ordinària els qui podien concórrer a les bosses principals⁴⁴—, a València mateixa, on era el rei qui havia d'aprovar totes les candidatures.⁴⁵ Només Oriola va poder defugir intervencions d'aquesta naturalesa, fins 1669, però, com ja s'ha dit.

5. Un altre mitjà —més subtil, potser— del qual es va valdre l'administració règia per tal d'intervenir en la composició de les oligarquies dels municipis fou declarar-se competent per atorgar el rang social exigít als candidats a determinades bosses. Sobretot als municipis grans, on l'ingrés en cada bossa exigia posseir un determinat estatus social o feia que l'agraciat l'adquirís, l'obtenció de declaracions judicials favorables al rang demanat va acabar sent la millor garantia per sustentar les candidatures o, fins i tot, el seu requisít imprescindible.⁴⁶ A Alacant, la reforma estatutària de 1625, que arreplegava l'esperit d'una sentència de l'Audiència de 1604, va establir que només podrien insacular-se com a cavallers i ciutadans honrats aquells que tinguessen acreditada aquesta condició, «provada ab privilegi o sentència real».⁴⁷ A Oriola aquesta exigència va quedar definitivament establerta per als aspirants a la bossa de cavallers des de 1624.⁴⁸ També es coneix l'existència de veïns d'altres municipis, com Xàtiva, Borriana, Nules, Vila-real o Castelló, que solien acudir a l'alt tribunal valencià per assolir declaracions favorables sobre llur qualitat de ciutadans honrats i, en conseqüència, el segell

40. L. GUÍA MARÍN, *Cortes...de 1626*, 333-334.

41. L. GUÍA MARÍN, *Cortes...de 1645*, 333-334 i l'estudi preliminar.

42. A. BERNABEU i SANCHÍS, *Ontinyent...*, 1.790-1.793.

43. Així es detecta uns anys després. AHMX, *Insaculaciones. Pletos y documentos, 1624-1815*, procés de Felip Bru (1675).

44. A. ALBEROLA ROMÀ i M. J. PATERNINA BONO, *Ordenanzas...*, doc. 6, 58-59.

45. J. CASEY, «La crisi general del segle XVII en València (1646-48)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XLVI, 1970, 95-173. Més recentment, A. FELIPE ORTS, *Insaculación y élites...*, *passim*.

46. D. BERNABÉ GIL, «Las oligarquías urbanas...», 205-232.

47. A. ALBEROLA ROMÀ i M. J. PATERNINA BONO, *Ordenanzas municipales...*, doc. 6, 58-59. M. L. PÉREZ MARTÍNEZ, *Los pergaminos de la Casa de Austria*. Memòria de llicenciatura, Universitat d'Alacant, 281-287.

48. D. BERNABÉ GIL, *Monarquía y patriciado...*, 121-123.

definitiu que els obrís les portes de les bosses corresponents.⁴⁹ Guanyar aquestes declaracions a la Reial Audiència no significava, formalment, la insaculació automàtica dels agraciats —ja que havien de complir també la resta dels requisits—, però amb prou feines s'hi podia refusar l'oligarquia sense incórrer en un greuge manifest.

6. Quan, des de mitjan segle XVII, començà a permetre's la insaculació de la noblesa —els titulats *don*— als municipis més importants del regne —València, Alacant, Oriola, Xàtiva, Ontinyent⁵⁰—, en tots ells l'ingrés en la respectiva bossa militar s'havia de fer mitjançant autorització expressa del rei. Segurament, es veia com a desconsiderat per a aquests aspirants privilegiats que la decisió final es deixés a l'arbitri d'unes comissions avaluadores d'un rang social més baix.

7. Quan, tot i els sistemes de control esmentats adés sobre la composició de les oligarquies municipals, aquestes continuaven com a font de problemes, sempre restava a la Corona la possibilitat d'encetar una revisió ocasional de les bosses a través de comissaris regis a l'efecte. Aquestes operacions, dutes a terme ja per Ferran el Catòlic, però també per gairebé tots els seus successors i de les quals no van reeixir a alliberar-se'n municipis importants com Alacant —en 1493, 1508, 1520, 1545, 1566— i Oriola —en 1490, 1569/70, 1623—, acostumaven a implicar un trasbals a fons dels insaculats, bé mitjançant expulsions massives, bé sota la forma de noves incorporacions. Es perseguia d'aquesta manera dos tipus d'objectius que, en qualsevol cas, segellaven l'entesa entre la Corona i una facció determinada de l'oligarquia, generalment aquella que havia atiat la intervenció. En alguns casos, es tractaria de depurar bosses excessivament inflades, en eliminar-ne aquells elements poc adequats o desitjables. D'altres, es buscava facilitar-ne l'accés a grups en ascens que n'estaven sent injustament exclosos per una oligarquia massa hermètica i immobiliària.⁵¹

III. Els mecanismes de control reial sobre la hisenda dels municipis

Entre els elements que configuraven l'espai polític en què s'havien de moure les oligarquies urbanes, l'organització hisendística representava, sens dubte, un lloc de primer ordre, ja que ofería un ampli camp d'actuació al poder urbà, al qual permetia projectar-se en l'àmbit socioeconòmic, alhora que reflectia inequívocament la seua manera concreta d'inserir-se en el marc local i territorial. Tot plegat, i molt especialment en els municipis de tipus mitjà, les oligarquies fruïen de quotes àmplies d'autonomia en les seues decisions ordinàries i de gestió econòmica del

49. Ll. TAGELL, *Epítome...*, lletr. C, núms. 290, 786; núm. 855; núm. 291; núms. 22, 67, 331; lletr. I, núm. 402.

50. J. CASEY, *El regne de València...*, 203, pel que fa als quatre primers. Amb més detalls A. FELIPO ORTS, *Insaculación y élites...*, 57-68. A. ALBEROLA ROMÀ, *Jurisdicción y propiedad de la tierra en Alicante* (ss. XVII y XVIII), Alacant, Universitat d'Alacant, 1984, 117. D. BERNABÉ GIL, *Monarquía y patriciado...*, 140-145. Per a Ontinyent, A. BERNABEU i SANCHÍS, *Ontinyent...*, 359 ss.

51. Més *in extenso* i amb relació de fonts, D. BERNABÉ GIL, «Las oligarquías urbanas...», 219-226.

municipi. Això no permet, però, suposar que aquesta capacitat resultava il·limitada en la pràctica o, si de cas, tan sols condicionada per les exigències de la col·laboració financera que hom pogués reclamar des d'altres instàncies externes, com ara la Corona o la Generalitat. Si deixem de banda aquestes facetes, amb totes les seues complexes i gens menyspreables implicacions sobre les hisendes municipals, i si atenem només al nivell de competències que n'era propi, cal esmentar ací alguns dels elements que, si més no en determinats casos, no van estar en condicions de controlar de manera autònoma, ja que eren reclamats o mediatitzats per l'administració reial.

1. Com que el recurs a la tributació era tradicionalment una de les vies més sovintejades pels municipis per tal d'afrontar les seues necessitats financeres —i ben especialment al territori valencià, on els béns de propis eren secularment migrats i molt difícils d'ampliar—, la capacitat de decidir la creació de nous impostos de cap manera podia ser una qüestió fútil. No eren pocs, de fet, els privilegis medievals que tractaven aquest tema, normalment en un sentit favorable a la potestat dels municipis en aquesta matèria, des que els havia estat transferida per la Corona.⁵² Però, si més no des del regnat de Felip II, sembla haver-se encetat una involució, reflectida en el retall creixent d'aquestes competències, en atribuir-se l'administració reial la concessió de llicències per crear arbitris nous sota la forma de *cises*. En el cas d'Oriola, això succeí des de 1569, arran d'una reforma estatutària, davant la qual haurien de resultar debades les reiterades peticions de *devolució* que va expressar la ciutat en 1585, 1617, 1626, 1639 i 1645.⁵³ A més a més, com ho mostra la pràctica, en les sol·licituds corresponents calia esmentar-ne el motiu, destinació, tipus fiscal i termini de temps. De la mateixa manera, en tots els privilegis de segregació de municipis coneguts com d'*universitat* —que començaren a proliferar des de la dècada de 1570— un dels capítols reguladors de les competències municipals establia, invariablement, que les autoritats locals que es creaven, tot i que podien introduir repartiments als veïns per pagar els deutes, «no pugen imposar sises sens licència de Sa Magestat».⁵⁴

Els senyals que, en efecte, alguna cosa estava canviant en la manera de considerar la tradicional autonomia hisendística dels municipis s'estenen a la ciutat d'Alacant, on el capítol 27 dels estatuts de 1600 establia que «*no puedan imponer sisas ni otros derechos en la dicha ciudad sin licencia nuestra o de nuestro lugarteniente general en el reyno de Valencia*»,⁵⁵ com a la capital del regne

52. R. FERRERO MICÓ, *La hacienda municipal de Valencia durante el reinado de Carlos V*, València, Ajuntament de València, 1987, 151-154. També J. ALLAGA GIRBÉS, *Los tributos e impuestos valencianos en el siglo xvi. Su justicia y moralidad según fr. Miguel Bartolomé Salón, O.S.A. (1539?-1621)*, Roma, Institut Espanyol d'Història Eclesiàstica, 1972, *passim*, i, amb les precaucions escaients, I. GARCÍA DE CÁCERES, *Impuestos de la ciudad de Valencia durante la época foral*, València, Llibreria d'Àngel Aguilar, 1909.

53. D. BERNABÉ GIL, *Hacienda y mercado urbano en la Orihuela foral moderna*, Alacant, Institut J. Gil-Albert, 1989, 24-25.

54. D. BERNABÉ GIL, «Universidades y villas. Notas sobre el proceso de segregación municipal en el realengo valenciano (siglos xvi-xvii)», *Revista de Historia Moderna*, 6/7, 1986/87, 11-38, esp. 19.

55. A. ALBEROLA ROMÀ i M. J. PATERNINA BONO, *Ordenanzas municipales...*, 104.

des de 1612.⁵⁶ A més a més, és a partir de les Corts de 1604, però sobretot de les de 1626 i 1645, quan bon nombre de municipis valencians van aprofitar l'avinentesa per demanar —sense aconseguir-ho, normalment— que se'ls reconegués o se'ls tornés l'autonomia que pretenien en aquesta matèria (Xixona, Alcoi, Penàguila, Peníscola, Bocairent, Xèrica, però també València, Oriola i Alacant), o —enfrontats amb aquesta impossibilitat— que se'ls autoritzés com a mínim la imposició *ad hoc* d'un nou arbitri sobre els veïns —Castelló i Agullent, junt amb gairebé totes les anteriors—, a la qual cosa acostuma accedir el monarca sols si es destina a pagar el *servici*.⁵⁷

2. Un altre dels recursos a l'abast dels municipis amb problemes de liquidació era contractar deute públic, sent-ne el *censal* la figura que es feia servir la major part de les vegades i, potser, l'única que s'admetia legalment. Al reialenc, però, adoptar aquesta solució, que hipotecava el futur de la hisenda local, solia requerir també la llicència expressa dels representants del rei. Així, doncs, en els privilegis ja esmentats d'erecció d'*universitat*, es recordava expressament als municipis que havien emprès aquesta via segregacionista la prohibició de «carregar censals sens llicentia del batlle general de Sa Magestad en lo dit regne, conforme a fur, y com les dóna a les demés viles reals de dit regne».⁵⁸ No fou pas diferent la doctrina que hagué de mantenir alguna sentència de l'Audiència en aquest terreny el 1623, en declarar —segons explicava Tagell— «licència per a que una universitat real es carregue censal ha de donar el Batle i la Real Audiència li remet el coneixement».⁵⁹

A d'altres municipis de rang superior —com ara les ciutats d'Oriola i Alacant— era més freqüent, tanmateix, que fos l'Audiència —en comptes del batlle— la que lliurés les autoritzacions corresponents, gairebé sempre després d'haver-se esmentat la quantitat del *principal* i d'haver-se adduït com a destinació teòrica —la realitat podia ser cosa ben diferent— les necessitats d'abastiment o de fortificar-se.⁶⁰ Així és possible explicar el retret de què foren objecte les autoritats oriolanes el 1572, quan la Corona va entendre que «*haveys obtenido muchas y diversas licencias de la real audiencia desse Reyno para poder cargar sobre essa ciudad censales con color que los dineros havian de servir para hazer cambrá de trigo y emprestar a los avitualladores de las carnes, y que los*

56. I. GARCÍA DE CÁCERES, *Impuestos de la ciudad de Valencia...*, 56. Ll. GUÍA MARÍN, *Cortes... de 1645*, 269. Se'n pot veure l'evolució posterior a J. BRINES BLASCO i C. PÉREZ APARICIO, «Aproximació al sistema impositiu de la ciutat de València (segles XVI al XIX)», *Afers*, 4, 1986, II, 357-376.

57. E. CISCAR PALLARÉS, *Las Cortes... de Felipe III*, 86, 139. D. DE LARIO, *Cortes... de 1626*, 127, 136, 137, 140, 147, 164. Ll. GUÍA MARÍN, *Cortes... de 1645*, 269, 289, 300, 323, 349, 359, 360, 364, 393, 396.

58. Concretament, el capítol 13. Referències documentals a D. BERNABÉ GIL, «Universidades...», 33.

59. Ll. TAGELL, *Epitome...*, llet. I, núm. 203.

60. Sobre Oriola, Arxiu Municipal d'Oriola (AMO), *Llibre contestador de 1649*, f. 515. Sobre Alacant, Ll. TAGELL, *Epitome...*, llet. I, núm. 239. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Consell d'Aragó*, llig. 679, doc. 8. Segons que sembla, només es podien adduir aquestes destinacions teòriques per tal d'obtenir l'autorització corresponent.

*de la dicha real audiencia os las han dado siempre con condición que acabada la dicha cambra y seguridad huvieredes de quitar los dichos censales y que esto nunca se ha hecho ni cumplido, antes bien haveys gastado las dichas cantidades o mucha parte dellas en cosas voluntarias».*⁶¹

Encara que poc després —el 1585— Oriola maldà per obtenir autorització per a modificar aquesta pràctica, tot incloent l'afer en el plec d'instruccions enviat al seu síndic a les Corts d'aquell any, els informes d'aquest sobre l'estat de les negociacions no obrien cap esclatxa a l'esperança: «En lo capítol de carregarse censals ab llisènsia del batle general de Oriola, que no y ha lloch».⁶² Aquests precedents permeten qüestionar, doncs, la validesa d'algunes afirmacions, com les expressades en una reial provisió de 1730, quan l'administració borbònica —en tractar de situar l'origen dels no pocs mals que llavors patien les hisendes dels ajuntaments en el grau excessiu d'autonomia local d'èpoques pretèrites— assenyalava que «entre los especiales privilegios que tenía ese reyno en sus abolidos fueros era el de cualquier Universidad, villa o lugar de los que le componen, pudiesse por sí, sin facultad Real, imponerse arbitrios para satisfacer sus obligaciones y cargos. Y que en consecuencia de ello se cargaron muchos censos sin más autoridad que la propia, ni proceder a otra solemnidad que la que se acostumbra guardar y es costumbre en la enajenación de bienes menores, que era el decreto de cualquier Juez que conociese el motivo, urgencia o necesidad que les obligaba a contra-her».⁶³

3. Si la recerca de recursos financers per part dels municipis podia estar, almenys formalment, mediatitzada per l'administració reial, tampoc la capacitat de determinar les despeses era una parcel·la de la gestió local totalment autònoma. Així succeï amb determinades partides fixes i ordinàries, com ara les retribucions salarials dels oficials dels municipis, regulades per la Corona des de 1595 a Alacant⁶⁴ i de 1625 a Oriola.⁶⁵ Al marge dels pagaments anuals que absorbia el deute —el caràcter inexorable del qual deixava poc camp de maniobra a les autoritats locals (i menys encara allà on es va imposar el sistema de consignacions)— o, en un altre sentit, dels salaris del personal subaltern o les exigències militars, bona part de la despesa dels municipis escapava habitualment a tota previsió. Era en relació amb capítols de despesa d'aquesta mena —per exemple, obres públiques, plets, catàstrofes, etc.— que els municipis podien actuar amb una discrecionalitat més gran. El mateix passava amb aquells altres capítols que, tot

61. J. B. VILAR RAMÍREZ, *Oriuela, una ciudad valenciana en la España moderna*, Múrcia, CAM, 1981, III, 825-826.

62. AMO, *Llibre contestador de 1586*, f. 6v.

63. Cít. F. ANDRÉS ROBRES, *Estructura y crisis de las finanzas municipales en el Castellón del Setecientos*, Castelló de la Plana, Ajuntament de Castelló, 1986, 227. Els subratllats són meus.

64. M. DIEZ SÁNCHEZ, *La hacienda municipal de Alicante en la segunda mitad del siglo xvii*, Alacant i València, Institut J. Gil-Albert-Generalitat Valenciana, 1999, 48-49.

65. D. BERNABÉ GIL, *Hacienda...*, 50 ss.

i que no arribassen a ser tan aleatoris, tampoc no acostumaven a estar formalment regulats, com succeïa amb els estipendis de festivitats i celebracions.⁶⁶

Aquesta autonomia aparent va acabar sent restringida, tanmateix, dins d'uns límits que, encara que permetien certa flexibilitat en la determinació de certes partides de la despesa, tractaven d'impedir el seu desbordament. El sistema que hi va aplicar la Corona consistia a acceptar l'estat actual de les assignacions més o menys fixes, consolidades per la tradició, que d'aquesta manera adquirien el rang d'*ordinàries* i immutables, i fixar un màxim anual per englobar tota la resta, que a partir d'aleshores entraria en la consideració de despeses *extraordinàries*. La seua composició exacta s'hauria de reflectir amb tota claredat en les partides comptables. A ciutats com Alacant i Oriola aquest màxim de despeses extraordinàries fou fixat en 500 lliures des de 1625 i era preceptiu obtenir llicència reial expressa per a, davant qualsevol eventualitat, poder sobrepassar-lo.⁶⁷ En certa mesura, era una manera d'assenyalar als municipis una mena de pressupost de despeses al qual s'havien de cenyir.

4. Molt sovint, els diversos assajos de controlar l'estat de la hisenda municipal es veieren enormement dificultats per l'embolic de procediments comptables i la manca de transparència de les pràctiques administratives que duïen a terme —potser, de manera interessada— els encarregats dels municipis.⁶⁸ Això explica la relativa abundància de reformes estatutàries engegades per l'administració reial en municipis com ara Oriola (1569, 1625, 1651, 1672),⁶⁹ Alacant (1545, 1557, 1595, 1625, 1668),⁷⁰ Alzira (1579, 1591)⁷¹ i Ontinyent (1673),⁷² entre d'altres, per tal de clarificar i millorar els sistemes de garanties i de control en les decisions administratives de les autoritats locals i la seua traducció en comptes i documents. A més de concretar i desenvolupar les obligacions pròpies de cadascun dels oficials que intervenien en l'administració de la hisenda local, aquestes reformes estatutàries tractaven de precisar i detallar els procediments i les pràctiques administratives que havien de seguir per tal d'evitar el descontrol de la gestió i facilitar els processos de rendició de comptes.

5. Una peça clau en tot aquest procés de fiscalització ordinària dels comptes dels municipis era la figura del *racional*. La seua designació solia reservar-se la de vegades la Corona, malgrat que es tractava d'un càrrec propi de

66. Vegeu pel que fa a Ontinyent, A. BERNABEU i SANCHÍS, *Ontinyent... Sobre Alacant*, M. DIEZ SÁNCHEZ, *La hacienda municipal...* Per al cas oriolà, D. BERNABÉ GIL, *Hacienda...* En general, J. CASEY, *El regne de València...*, 186-187.

67. A. ALBEROLA ROMÀ, *Jurisdicción y propiedad...*, 134. D. BERNABÉ GIL, *Hacienda...*, 61.

68. J. CASEY, *El regne...*, 181-185.

69. D. BERNABÉ GIL, *Hacienda...*, *passim*.

70. M. DIEZ SÁNCHEZ, «La visita de residencia como instrumento de control de la Monarquía sobre el municipio foral: el caso de Alicante», P. FERNÁNDEZ ALBALADEJO, ed., *Monarquía, Imperio...*, 561-568. De la mateixa autora, «Los procedimientos contables de la hacienda municipal de Alicante en época moderna», comunicació a la *V Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna*, San Fernando (Cadis), 27/30 de maig de 1998 (en premsa).

71. M. L. RIBES VALIENTE, «Ordinacions municipals d'Alzira del 1591», *Al-Gezira*, 8, 1994, 245-256.

72. A. BERNABEU i SANCHÍS, *Ontinyent...*, 817-819.

l'administració local. Així succeïa a València,⁷³ Oriola,⁷⁴ Ontinyent⁷⁵ i, per un temps, a Alacant⁷⁶ i Xàtiva,⁷⁷ car en aquestes dues darreres ciutats, ja ben entrat els sis-cents, s'acabà per cedir als municipis la provisió del càrrec. A més d'assumir la funció de jutge interventor dels comptes municipals, aquest oficial va arribar a assolir un protagonisme polític de primer ordre al servei de la Corona a la capital del regne, on ha estat definit com «l'home del rei, gairebé a la manera del *corregidor* castellà».⁷⁸ A la resta dels municipis, però, seria incorrecte aplicar aquesta identificació, tot i que la seua dependència estreta respecte de la Corona el podia dur a una situació incòmoda davant els seus conveïns. Això explica, a tall d'exemple, el que succeí a la ciutat d'Oriola, on tots els nomenats per al càrrec van refusar d'acceptar-lo al llarg d'un període de trenta-quatre anys seguits —del 1625 al 1659—, durant el qual hagué de ser assumit de manera interina pel *jurat en cap*.⁷⁹

IV. Els mecanismes d'exigència de responsabilitats per part de l'administració reial

Per bé que les disposicions forals establien mecanismes interns per tal que les autoritats dels municipis haguessen de retre comptes tots els anys,⁸⁰ s'havia estès excessivament la pràctica que els encarregats de rebre'ls i aprovar-los no sempre actuassen amb el rigor escaient i que una certa negligència i permissivitat acabassen per imposar-se en els seus procediments habituals.⁸¹ Això venia afavorit sobretot pel fet que, integrants com eren de les oligarquies locals, ells mateixos podien veure's en poc temps en la situació inversa. I, atès que ni tan sols l'existència mateixa d'un *racional* constituïa sempre prou garantia de diligència i imparcialitat, la Corona hagué de fer servir ben d'hora d'altres procediments per tal d'inquirir sobre la gestió que duïen a terme les autoritats municipals. Aquests procediments foren essencialment dos. En tots dos casos, els seus objectius ultrapassaren de lluny la simple fiscalització econòmica per a cobrir, en canvi, la pràctica totalitat de facetes que configuraven l'administració municipal.

1. El primer d'aquests procediments, de caràcter ordinari encara que potser no tan freqüentat com podria suggerir la seua manera d'inserir-se en la normativa foral, consistia en les *visites* que, en teoria, estava obligat a realitzar el portaveu

73. E. BELENGUER CEBRIÀ, *València en la crisi...*, *passim*.

74. D. BERNABÉ GIL, *Hacienda...*, 29-36.

75. A. BERNABEU i SANCHÍS, *Ontinyent...*, 393-399.

76. A. ALBEROLA ROMÀ, «Un funcionario de la hacienda foral valenciana: el racional de Alicante. Apuntes para su estudio», *Fiscalitat estatal i hisenda local...*, 127-138.

77. J. CASEY, *El regne...*, 194. Ll. GUÍJA MARÍN, *Cortes...* de 1645, 263.

78. E. BELENGUER CEBRIÀ, *València en la crisi...*, 40.

79. D. BERNABÉ GIL, *Hacienda y mercado...*, 29-36.

80. Quan encara no hi havia el *racional*, els *jurats* entrants prenen comptes als que eixien i els *comptadors* al *clavari*. Una guia de les disposicions forals respecte a aquesta qüestió a P. H. TARAÇONA, *Institucions dels furs i privilegis del regne de València*, València, Pedro de Guete, 1580 (ed. facsímil, València, París-València), 55.

81. J. CASEY, *El regne...*, 181, 185.

de governador, durant un mes a l'any, sobre el territori de la seua jurisdicció.⁸² Encara que no s'ha pogut comprovar si aquest deure també era compartit pel titular de la Governació *ultra Xexonam*, les dades aportades per Giménez Chornet mostren que, *citra Xexonam* si més no, fou posat en pràctica a un bon nombre de viles de reialenc; no pas, però, a les ciutats ni a les poblacions on residien els portaveus o els lloctinents de les governacions. Aquestes dades posen en relleu alhora l'amplitud de les actuacions —judicials, executives, normatives, etc.— que van portar a terme en l'àmbit municipal aquests alts càrrecs ordinaris de l'administració reial.⁸³ Els municipis afectats solien mirar-se amb el recel natural aquesta amplitud de poders, que consideraven excessius i extralimitats i als quals tractaren de vegades de barrar el pas. Això explica que algunes viles, com Alzira i Carcaixent en 1678 i Xixona en 1681, arribassen a comprar privilegis que, més tard, les alliberassen d'aquestes *visites* ordinàries del governador, de manera que quedaven només sotmeses a les que s'encarregassen a inspectors reials extraordinaris,⁸⁴ que s'esmenten tot seguit.

2. El segon procediment, de caràcter clarament extraordinari, però pres en consideració també per la normativa foral, va consistir en les *visites de residència* encarregades, escadusserament, a comissaris reials anomenats *ex professo* per actuar a municipis concrets en situacions de presumpte desordre administratiu.⁸⁵ A més de la capital, l'administració financera de la qual fou objecte de *visites* contínues d'aquesta mena des del 1623,⁸⁶ són conegudes fins ara algunes més, ordenades sobre les ciutats d'Oriola —1584, 1623/25, 1633, 1650/51, 1668/73⁸⁷— i Alacant —1557, 1622/23, 1665/68⁸⁸—, totes dues de la Governació *ultra Xexonam*,

82. I. MATHEU I SANZ, *Tractatus de regimine urbis et regni Valentiae*, València, Bernardo Nogués, 1655, II, III, 51, on s'explica que aquesta obligació afecta el portaveus de València en les lloctinències *d'enllà lo riu d'Uixó* (Castelló de la Plana) i *d'enllà lo riu Xúquer* (Xàtiva): «...sed debeat quot annis visitare aliquam universitatem ex parte Uxonis, et aliam ex parte Sucronis, et ad minus per unum mensem».

83. Vegeu V. GIMÉNEZ CHORNET, «Control de l'administració local: les visites als municipis en l'època foral valenciana», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXVIII, 1991, 73-84. Per a les realitzades a Ontinyent, A. BERNABEU I SANCHÍS, *Ontinyent...*, 398, 404, 539, 817-819. També hi ha constància d'alguna realitzada a Alcoi —al seu Arxiu Municipal—, com a tall d'exemple la de 1682. Sobre l'estructura administrativa de la Governació, E. SALVADOR ESTEBAN, «La Gobernación valenciana durante la Edad Moderna. Cuestiones en torno a su singular estructura», *Studia historica et philologica in honorem M. Baillori*, Roma, Anexos de Pliegos de Cordel, 1984, vol. III, 443-455.

84. Arxiu Històric Municipal de Xixona, sig. 1.537. En el cas de Xixona, el preu del privilegi fou de 8.000 rals de plata doble.

85. Vegeu les disposicions forals a V. GIMÉNEZ CHORNET, «Control de l'administració...», 75-78. També, amb referències doctrinals, C. CRESPI DE VALDAURA, *Observationes illustratae decisionibus Sacri Supremi Regii Aragonum Consilii, Supremi Consilii S. Cruciatæ, et Regiæ Audientiae Valentinae*, Lió, Deville et Chalmette, 1730, I, Observ. IV, cap. III, *De visitatione officialium urbis et omnium universitatum*, 63-78.

86. A. FELIPO ORTS, *El centralismo de nuevo cuño y la política de Olivares en el País Valenciano*, València, Ajuntament de València, 1985, 251-266. De la mateixa autora, «Las visitas de inspección. Un intento de solución a la crisis financiera de la ciudad de Valencia durante el siglo XVII», *Estudis*, 20, 1994, 143-165.

87. D. BERNABÉ GIL, *Monarquía y patriciado...*, *passim*.

88. M. DIEZ SÁNCHEZ, *La visita de residencia...* De la mateixa autora, *La hacienda municipal...*, 44-48, 54-80.

i algunes altres relatives a municipis de l'orde de Montesa.⁸⁹ De la mateixa manera que quan les feia el governador, en les d'aquests jutges visitadors també s'atorgaven poders pràcticament omnímodes sobre els aspectes més diversos de l'administració local —allò que sovint donava lloc a enfrontaments greus amb l'oligarquia i al fet que fos sabotejada l'actuació dels comissaris. La majoria de les visites tenien un aspecte punitiu —al marge de la seua finalitat reformadora— que cal destacar, potser perquè ja des del seu inici no solia faltar l'acusació d'alguna part interessada.

V. Consideracions finals

Un repàs breu dels variats procediments que aplicava l'administració reial per tal de vigilar, intervenir i, al capdavall, controlar els diversos mecanismes de funcionament de la complexa maquinària que era el municipi foral podria abonar, a primer cop d'ull, la impressió d'un espai polític —el corresponent a les oligarquies urbanes i al seu àmbit de projecció territorial— intensament mediatitzat per la Corona. D'altra banda, els exemples esmentats, corresponents a diverses etapes de l'època foral moderna, semblen apuntar a un procés d'una innegable discontinuïtat i dispersió que no impedeix, malgrat tot, d'escatir avanços significatius —però no sempre irreversibles— en aquesta absorció esglaonada per part de l'administració reial de parcel·les que tradicionalment constituïen l'espai polític dels municipis. Amb tot, en la mesura que ho permet l'escassa recerca duta a terme fins ara, una anàlisi més detinguda sobre les circumstàncies que envoltaven cada cas concret i de les conseqüències que se'n van derivar, des d'una perspectiva que tinga en compte el marc de relacions entre ambdues instàncies de poder, obligaria sens dubte a matisar impressions d'un altre signe, potser massa precipitades.⁹⁰

Així, doncs, la simple enumeració de tan diversos instruments de control a l'abast de la Corona no ens ha de fer oblidar alguns aspectes que cal destacar, començant per la mateixa diversitat, a cada lloc, de les modalitats observades i del grau d'intensitat, generalment inferior a mesura que es reduïa la importància política dels diferents municipis. Per bé que no era l'única variable determinant —també ho eren, entre d'altres, el grau de representativitat social de l'oligarquia, la seua capacitat de renovació, la seua receptivitat política i financera o el pes d'una determinada tradició legal—, el lloc que ocupava cada municipi en la jerarquia urbana del regne era lògic que tendís a reflectir una certa gradació en

89. V. GIMÉNEZ CHORNET, «Hisenda municipal a Traiguera al voltant de 1600», *I Congrés d'Història del Maestrat*, Vinarós, Ajuntament de Vinarós, 1987, 347-352, esp. 348, n. 14. El Maestrat de Montesa havia passat a la Corona i, nou anys més tard, la pragmàtica que n'establia el règim jurisdiccional precisava (cap. 8) que «el derecho de visitar y sindicar sus oficiales, o ex officio o a instancia de parte, en las villas y lugares donde la Orden tiene toda la jurisdicción ... pertenece a Nos», cit. per T. CANET APARISI, *La Audiencia valenciana...*, 223.

90. Les dades que podrien avalar les valoracions següents procedeixen, fonamentalment, de la bibliografia que ha estat esmentada més amunt.

la incidència d'aquells procediments de control. Les excepcions a aquesta norma foren, entre d'altres, les representades per aquelles entitats de població —de mi-grada rellevància política— que acabaven d'assolir la categoria de municipi des de la seua antiga condició d'aldees i que, mancades de tradició municipalista, foren dotades d'estatuts amb reserva explícita per a la Corona de determinades compe-tències que, a d'altres municipis, no apareixen formalitzades de la mateixa manera o van trigar més temps a fer-ho. Aquests són els casos de les entitats locals que van guanyar —per compra a la Corona— la categoria municipal d'*universitat* i/o *vila*, en dates ja prou tardanes —no abans de 1570— com per a no deixar escapar aquelles reserves *regalistas*.

Entrant ja en valoracions de les conseqüències d'aquest intervencionisme regi que, sobre el paper, adoptava fórmules ben diverses, cal remarcar que, malgrat tot, les oligarquies urbanes van aconseguir gairebé sempre conservar la iniciativa en aquelles manifestacions consubstancials al seu àmbit d'actuació natural. Des del disseny de la seua pròpia composició interna fins posar en marxa estratègies per a exercir algun grau de control dels mecanismes de reproducció social i familiar com a grup de poder, les oligarquies municipals —integrades per un grupat de *ciudadans honrats* i alguns *cavallers*— disposaven generalment del vistiplau de la Corona per a moure's en aquest camp dintre uns límits prou amplis. Si més no, mentre no es veiessen amenaçats el marc de col·laboració establert entre totes dues instàncies de poder o la mateixa estabilitat interna del sistema de poder municipal. En canvi, quan aquesta entesa necessària perillava o les dissensions internes pujaven de to, la Corona havia de *recordara* l'oligarquia —o a les seues faccions hegemòniques— a qui devia la seua existència com a tal.

El cas oriolà potser en siga paradigmàtic, car l'alt grau d'autonomia electoral que tradicionalment va fruir el seu patriciat no el va alliberar d'escadusseres i contundents intervencions reials. Però també en són il·lustratius els casos de València i Alacant, ja que l'enorme transcendència política de la capital en el context regnicola i la previsiblement accentuada dinàmica social que experimentava la segona van afavorir una introducció més primerenca de mecanismes ordinaris de control sobre llurs oligarquies. Aquestes, però, actuaven sovint a remolc de les estratègies que impulsaven els grups socials hegemònics. En gairebé tots els casos, fenòmens com la gradual marginació de l'element gremial, el protagonisme creixent del rang de *ciudadà honrat* —estès fins i tot a municipis on mai s'havia fet servir aquesta denominació com a criteri de diferenciació social—, la seua pròpia redefinició en un sentit cada cop més restrictiu, la tendència a estrényer les bosses electorals o la perpetuació de determinades nissagues responien a estratègies promogudes des de l'interior dels municipis, per bé que disposaren de l'imprescindible suport reial. Dins d'aquestes línies generals del desenvolupament polític i social del sistema urbà valencià, potser la inclusió de la noblesa —des de mitjan segle XVII i només als nuclis urbans més importants— fou una de les poques decisions, l'impuls clau de la qual caldria atribuir a l'administració reial.

Pel que fa al vessant econòmic de l'espai polític municipal, l'intervencionisme regi tingué de fet conseqüències no gaire més notòries, en limitar-se habitualment bé a legitimar, bé a marcar certes pautes d'actuació, sobretot allà on es podien

veure afectades les perspectives de la reial hisenda. El cas de l'abstencionisme reial en gairebé tot allò relatiu a la configuració i regulació del mercat, les transaccions —de béns i serveis— i els abastiments en constitueix un bon exemple. Però no ho és pas menys el relatiu a la hisenda dels municipis —malgrat el que s'ha dit més amunt—, atesa la facilitat amb la qual es donà suport i es legitimaren les iniciatives de política fiscal —incloent-hi l'escalada impositiva—, de consolidació del deute i de configuració de la despesa prevista o, simplement, realitzada per les oligarquies.

La idea que, no poques vegades, allò que es perseguia fonamentalment era consolidar els principis d'autoritat i de capacitat jurisdiccional, en un sentit de preeminències encara no ben bé assentat, és una cosa que també sembla intuir-se entre els mòbils de no poques actuacions de l'administració reial, fins i tot per damunt d'una suposada voluntat de dirigisme efectiu. A la recerca del reconeixement d'aquestes relacions de tutela i supeditació, l'administració reial maldà per fer prevaldre una concepció regalista que les corporacions municipals no podien subscriure sense més, ja que no deixava d'afectar —potencialment, si més no— importants baluards del seu espai polític tradicional. S'hagué d'arribar, doncs, a una mena de compromís pel qual, a canvi d'un reconeixement no conflictiu d'aquella preeminència, es permetia que les corporacions locals continuassen a fer servir fórmules capaces de contrapesar en la pràctica allò que estaven deixant d'obtenir dels tribunals superiors de justícia, que no debades encarnaven el vessant públic de la reial persona.

Amb tots els matisos que la casuística permetria d'establir, el resultat d'aquesta dialèctica entre Corona i municipis sembla apuntar cap a un reequilibri de les relacions de poder. Com a conseqüència d'això, n'eixiria enfortida la sobirania reial, mentre que les oligarquies urbanes rebien el suport necessari per consolidar-se com a grup de poder, a canvi de cedir parcel·les del seu espai polític tradicional. En aquesta mena de transacció forçada, a més a més, les oligarquies —o determinades faccions hegemòniques— van aconseguir de mantenir prou marge d'actuació per a generar i dur a terme les fórmules d'autoreproducció social i política més escaients per als seus interessos. Si més no, mentre aquests interessos concordassen amb els de la Corona. El paper de l'administració reial va consistir justament a fer-los presents —a representar-los— en l'àmbit municipal.